

Тішин О.В.

<https://orcid.org/0009-0003-5094-1650>

КЗ «Василівський лицей "Сузір'я"» Василівської міської ради Запорізької області

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІД НІМЕЦЬКИМ ОКУПАЦІЙНИМ ЦИВІЛЬНИМ УПРАВЛІННЯМ У КОНТЕКСТІ НАЦИСТСЬКОГО «НОВОГО ПОРЯДКУ»

У статті досліджено особливості політико-правового становища Півдня України в період німецької окупації 1941–1943 рр. крізь призму реалізації нацистської моделі «нового порядку». Проаналізовано процес встановлення контролю вермахту над регіоном, перехід від військового управління до цивільної адміністрації та включення південноукраїнських територій до складу рейхскомісаріату «Україна». З'ясовано місце генеральних округів «Миколаїв», «Таврія» та «Дніпропетровськ» у структурі окупаційної влади, охарактеризовано систему підпорядкування генерал-комісарів і гебітскомісарів, а також роль місцевих управ у механізмі реалізації рішень німецького керівництва.

Особливу увагу приділено співвідношенню норм міжнародного права про режим окупації та реальної практики управління, що сформувалася на Півдні України. Показано, що встановлений порядок поєднував риси воєнної окупації з елементами підготовки до можливої анексії, про що свідчать стратегічні наміри нацистського керівництва щодо майбутньої інтеграції регіону до імперського простору. Розкрито значення Півдня України як аграрно-сировинної бази, транспортного та військово-стратегічного плацдарму, що визначало характер адміністративних рішень і масштаби економічної експлуатації.

У статті також здійснено порівняння підходів німецької влади до організації управління у 1918 р. та в роки Другої світової війни, що дозволило простежити трансформацію імперських практик у контексті націонал-соціалістичної ідеології. Наголошено на принципових відмінностях між обмеженим військовим контролем періоду Першої світової війни та системою колоніальною політикою Третього рейху, яка передбачала глибоку перебудову адміністративного устрою, жорстке регулювання суспільного життя й масштабне застосування репресивних механізмів.

Зроблено висновок, що політико-правовий статус Півдня України визначався підпорядкуванням цивільним органам окупаційної влади та інтеграцією регіону до загальної системи нацистського панування в Східній Європі. Дослідження уточнює регіональні особливості функціонування окупаційного режиму та поглиблює розуміння характеру нацистської політики на українських землях.

Ключові слова: Південь України, німецька окупація, рейхскомісаріат «Україна», цивільне управління, нацистський «новий порядок», політико-правовий статус, генеральні округи, Друга світова війна.

Постановка проблеми. Проблема функціонування німецького окупаційного режиму на Півдні України у 1941–1944 рр. належить до кола ключових питань історії Другої світової війни, однак і досі не отримала всебічного висвітлення саме в площині історико-політичного аналізу. У більшості досліджень увага зосереджується на перебігу воєнних дій, діяльності підпілля та партизанського руху, економічній експлуатації регіону або повсякденному житті населення. Натомість

специфіка організації цивільного управління, його місце в системі нацистського «нового порядку» та особливості становища південноукраїнських земель у структурі рейхскомісаріату «Україна» часто залишаються на периферії наукових інтересів. Південь України мав стратегічне значення для нацистської Німеччини як важливий аграрний, промисловий і транспортний простір. Саме тут відпрацьовувалися механізми адміністративного контролю, колонізаційної політики та

економічного використання окупованих територій. Дослідження політико-правового статусу регіону дозволяє глибше зрозуміти, яким чином окупаційна влада інтегрувала місцеві управлінські структури у власну адміністративну систему, як формувалися нові ієрархії влади та які трансформації зазнала регіональна управлінська модель.

Актуальність теми посилюється потребою комплексного осмислення нацистської політики на українських землях у ширшому контексті історії Східної Європи. Вивчення досвіду Півдня України дає змогу конкретизувати загальні уявлення про характер «нового порядку», виявити регіональні особливості його реалізації та простежити взаємозв'язок між ідеологічними настановами нацистського керівництва й практикою управління на місцях.

Таким чином, звернення до проблеми політико-правового статусу Півдня України під німецьким цивільним управлінням є важливим для поглиблення історичних знань про окупаційний режим, його структуру та механізми функціонування, а також для формування цілісного бачення подій Другої світової війни на регіональному рівні.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний історичний аналіз особливостей становища Півдня України в умовах німецького окупаційного цивільного управління у 1941–1944 рр. через призму реалізації нацистської концепції «нового порядку».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування німецького окупаційного режиму в Україні в роки Другої світової війни активно досліджуються в сучасній історіографії. У наукових працях розкрито структуру цивільної адміністрації, нормативні засади її діяльності та практику впровадження управлінських рішень на місцях. Водночас регіональний вимір, зокрема становище Півдня України, потребує подальшого узагальнення. О. М. Гончаренко у дисертаційному дослідженні [1] проаналізував організаційно-правові основи функціонування адміністрації райхскомісаріату «Україна» у 1941–1944 рр., зосередившись на її структурі та системі підпорядкування. Ю. І. Левченко [7] дослідив особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України, звернувши увагу на регіональні відмінності управління. Питання адміністративно-територіального устрою Півдня України в умовах німецького цивільного управління розглянуто у праці О. В. Тішина [12].

Виклад основного матеріалу. Окупація Півдня України стала наслідком несприятливого для

Радянського Союзу перебігу подій на початковій стадії німецько-радянської війни. Реакцією радянського керівництва на стрімке просування військ противника було оперативне запровадження воєнного стану [9]. Наступальні дії німецького командування в південноукраїнському напрямі розгорталися в межах операції «Мюнхен». У відповідь на наступ Німеччини та союзних їй держав радянська сторона організувала проведення на Півдні України Тираспольсько-Мелітопольської та Донбасько-Ростовської оборонних операцій. Безпосередній опір німецьким і румунським з'єднанням у регіоні здійснювали війська Південного фронту, сформованого на підставі рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 25 червня 1941 р. Водночас, за оцінкою командувача фронтом І. Тюленева, матеріально-технічний стан з'єднань залишався вкрай незадовільним: станом на 17 серпня 1941 р. у їхньому розпорядженні перебувало лише 103 танки [3, с. 63].

Воєнні дії на Півдні України влітку 1941 р. розгорталися в умовах протистояння з регулярними, структурно оформленими з'єднаннями Червоної армії. Водночас їхній бойовий потенціал істотно знижувався через психологічний шок від раптового нападу та прорахунки радянського військово-політичного керівництва. За своїм характером ця кампанія суттєво відрізнялася від подій 1918 р., коли під час операції «Faustschlag» німецькі та австро-угорські війська майже безперешкодно просувалися на схід. Начальник генерального штабу Головного командування східних військ М. Гофман образно охарактеризував ті події як «найдивовижнішу війну», за якої невеликі піхотні підрозділи з мінімальним озброєнням пересувалися залізницею, захоплювали станції, заарештовували представників більшовицької влади й без суттєвого опору рухалися далі [14, с. 195].

На початку серпня 1941 р. оперативна обстановка для з'єднань Південного фронту різко ускладнилася: війська опинилися в умовах постійного тиску з боку противника та нестачі ресурсів [3, с. 63]. Реалізуючи задум охоплення радянських сил, 2 серпня 1941 р. моторизовані з'єднання 1-ї танкової групи вермахту вийшли в тил 6-ї та 12-ї радянських армій і прорвалися до м. Первомайськ (сучасний Первомайський район Миколаївської області). Наступ з південного заходу підтримували частини 17-ї армії, що забезпечило захоплення міста 3 серпня 1941 р. [6, с. 307].

Одночасно з півночі радянські війська зазнавали тиску з боку італійської дивізії «Посубіо» та 16-ї німецької моторизованої

дивізії, тоді як із західного напрямку наступ розгортала 11-та польова армія вермахту Паралельно 12 серпня 1941 р. німецькі частини увійшли на територію Дніпропетровської області. Уже 13 серпня було зайнято м. П'ятихатки (нині Кам'янський район Дніпропетровської області), а 14 серпня – м. Кривий Ріг (нині Криворізький район Дніпропетровської області) [11, с. 69].

У цей період, 13 серпня 1941 р., з'єднання 9-ї армії опинилися в оперативному оточенні. Після запеклих боїв упродовж 13–16 серпня їм вдалося прорвати кільце противника та відступити за р. Інгулець. 15 серпня 1941 р. війська 9-ї армії вступили до Херсона, розпочавши переправу на лівий берег Дніпра [15, с. 5]. Упродовж 16–17 серпня частини Червоної армії здійснювали відхід у напрямку Запоріжжя – Дніпропетровська [3, с. 65]. У ніч на 17 серпня 1941 р. німецькі війська зайняли Миколаїв, а до кінця місяця вся територія Миколаївської області перебувала під німецьким контролем [2, с. 115].

18 серпня 1941 р. в районі Запоріжжя з'явилися передові підрозділи танкових і моторизованих дивізій вермахту. Радянські війська залишили правобережжя Дніпра, після чого було здійснено підірив греблі Дніпрогесу. Наступного дня, 19 серпня 1941 р., було захоплено Херсон. Подальший розвиток наступу призвів до прориву німецьких військ 9 вересня 1941 р. на Каховському плацдармі, унаслідок чого до середини вересня було окуповано північно-східні райони Херсонщини та розгорнуто наступ у напрямку Мелітополя й Криму [15, с. 5].

16 вересня 1941 р. вермахт установив контроль над населеними пунктами Велика Лепетиха, Генічеськ, Нижні Сірогози та Сиваське. Упродовж 17–18 вересня залишки 9-ї та 18-ї армій відійшли вглиб Запорізької області, зайнявши оборонну смугу від дніпровських плавнів південніше Запоріжжя до озера Молочного, що фактично відкрило німецьким військам шлях на Крим [3, с. 109–110].

29 вересня 1941 р. німецьке командування розпочало новий етап наступу: перша танкова група рушила з району Дніпропетровська в напрямку Азовського моря, назустріч їй уздовж узбережжя просувалися 11-та німецька та 3-тя румунська армії. У відповідь 3 жовтня 1941 р. Ставка Верховного Головнокомандування ухвалила директиву про відведення військ Південного фронту на лінію Павлоград – Васильківка – Орхів – Мелітополь. Уже 4 жовтня 1941 р. 12-та армія залишила Запоріжжя [3, с. 113].

5 жовтня 1941 р. танкові частини вермахту досягли Бердянська, а надвечір того ж дня моторизовані з'єднання Клейста зайняли Гуляйполе та Пологи [3, с. 114]. Наступного дня, 6 жовтня 1941 р., були окуповані Куйбишеве та Мелітополь, а 7 жовтня – Великий Токмак, Чернігівка й Бердянськ, у районі якого відбулося з'єднання північного й південного угруповань німецьких військ. У результаті 9-та та 18-та армії опинилися в повному оточенні, а їхній особовий склад був фактично знищений. У середині жовтня 1941 р. вермахт установив контроль над усією територією Дніпропетровської області, причому, як зазначалося в джерелах, вирішальну роль у її захопленні відіграла перша танкова група під командуванням Е. фон Клейста [11, с. 69].

Після відходу підрозділів Червоної армії наприкінці літа – восени 1941 р. південноукраїнські землі опинилися під повним контролем вермахту. Такий стан відповідав положенням статті XLII Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція), згідно з якою територія вважається окупованою за умови її фактичного перебування під владою ворожих збройних сил, причому режим окупації поширюється лише на ті райони, де ця влада реально встановлена й здатна здійснювати свої функції [4].

Подальша організація управління на захоплених територіях визначалася наказом А. Гітлера від 17 липня 1941 р., відповідно до § 1 якого після завершення активних бойових дій керівництво новоокупованими східними землями передавалося від військових структур до органів цивільної адміністрації [13, с. 200]. Відповідальність за цивільне управління була покладена на рейхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга.

Сутність і структуру нової системи влади окупаційна адміністрація намагалася пояснити місцевому населенню через контрольовану пресу. Зокрема, газета «Мелітопольський край» у номері від 28 жовтня 1942 р., посилаючись на берлінське видання «Голос», повідомляла, що німецьку цивільну владу в Україні очолює рейхскомісар України Еріх Кох як уповноважений представник А. Гітлера, який діє на підставі директив рейхсміністра А. Розенберга. Безпосереднє здійснення влади на місцях покладалося на генерал-комісарів і гебітскомісарів, юрисдикція яких поширювалася на відповідні генеральні округи та адміністративні округи.

Гебітскомісаріати функціонували як окружні органи цивільного управління і зазвичай охоплювали від трьох до шести районів з міськими та

районними управами. Найнижчою ланкою адміністративної системи були сільські управи на чолі зі старостами, підпорядкованими районному керівництву [8]. При кожному гебітскомісарі діяли підрозділи жандармерії та поліції, що забезпечували силову підтримку окупаційної влади. Проміжною інстанцією між гебітами й центральним апаратом виступали генерал-комісаріати, які об'єднували від 20 до 30 округів. Управління генерального комісара складалося з чотирьох основних відділів – загально-організаційного, політичного, господарського та технічного, кожен з яких поділявся на підвідділи та референтури [8].

У межах німецького цивільного управління опинилися південноукраїнські території між нижньою течією Південного Бугу та східними кордонами Дніпропетровської й Запорізької областей. Ці землі були включені до рейхскомісаріату «Україна» у формі генеральних округів «Дніпропетровськ», «Крим» та «Миколаїв». Передача влади цивільній окупаційній адміністрації означала, що німецька сторона, відповідно до статті XLIII Гаазької конвенції, формально зобов'язувалася вживати заходів для підтримання громадського порядку та організації суспільного життя, зберігаючи, наскільки це було можливо, чинні на місцях правові норми [4].

Радянське керівництво трактувало території, зайняті підрозділами вермахту, як такі, що перебували у стані тимчасової окупації. Саме в такому ключі німецьку присутність на захоплених землях характеризувала офіційна радянська преса. Зокрема, газета «Правда» наголошувала, що німецьке військове командування відкрито декларує запровадження на окупованих територіях України режиму жорсткої експлуатації, спрямованого на повне підпорядкування економічного потенціалу, праці та повсякденного життя цивільного населення інтересам воєнної машини Третього рейху. При цьому підкреслювалося, що така практика грубо суперечить усталеним міжнародним нормам і принципам, які регулюють відносини між державами навіть в умовах збройного конфлікту [10].

У сучасному науковому розумінні окупація визначається як тимчасове встановлення контролю збройними силами однієї держави над територією іншої із запровадженням на ній влади військової адміністрації. Водночас режим, установлений німецькою владою на Півдні України, лише умовно може бути віднесений до класичної моделі окупації. Після нетривалого періоду, коли управління здійснювалося безпосередньо

військовими структурами, контроль над більшою частиною регіону було передано цивільним окупаційним органам рейху. Разом із тим цей режим не відповідав і поняттю завоювання, яке передбачає остаточне підкорення переможеної сторони, припинення війни, втрату державного суверенітету та демонтаж національних державно-правових інститутів.

Політико-правовий режим, запроваджений Третім рейхом на території Півдня України у 1941–1943 рр., доцільно визначати як військову окупацію з елементами підготовки до подальшої анексії. Ключовою ознакою анексії є включення захопленої території до складу держави-агресора. Проте щодо південноукраїнських земель цей крок так і не був реалізований на практиці: німецьке керівництво обмежувалося лише деклараціями про можливість їх майбутнього приєднання. У стратегічних планах нацистського керівництва Південь України, подібно до Східної Галичини, розглядався як простір, що в перспективі мав бути інтегрований безпосередньо до складу Третього рейху.

Про такі наміри свідчить, зокрема, заява А. Гітлера, зроблена 16 липня 1941 р. під час наради за участі А. Розенберга, Г. Ламмерса, В. Кейтеля та Г. Герінга. Тоді він наголошував, що за аналогією з країнами Балтії Крим разом із прилеглими територіями на північ від півострова повинен стати частиною рейху, причому зона тилу, за його словами, мала бути якомога ширшою [13, с. 179].

Проект включення південноукраїнських земель до складу рейхскомісаріату «Україна» та їх адміністративного поділу на генеральні округи був підготовлений апаратом А. Розенберга ще 3 травня 1941 р., тобто напередодні нападу на СРСР [5, с. 93]. Запровадження на цих територіях цивільного управління й утворення рейхскомісаріату стало логічним продовженням окупаційної практики, яку Німеччина вже застосовувала в Західній Європі. До початку німецько-радянської війни рейхскомісаріати функціонували, зокрема, в Нідерландах і Норвегії, де вся повнота влади зосереджувалася в руках рейхскомісара, безпосередньо підпорядкованого А. Гітлеру. На інших захоплених територіях Європи, включених до системи «нового порядку», нацистська Німеччина використовувала різні форми адміністративно-територіальної організації: режим протекторату (як у внутрішніх районах Чехії), військові адміністрації (у Бельгії та Північній Франції). Окрему модель було реалізовано в Данії, яка протягом значної частини Другої світової війни формально зберігала статус суверенної держави.

У разі інкорпорації до складу Німеччини південних українських територій, їхній правовий режим, найімовірніше, нагадував би модель Генерального губернаторства, створеного для управління окупованими польськими землями. Це адміністративне утворення постало 12 жовтня 1939 р. на частині польських територій площею близько 95,5 тис. кв. км і охоплювало дистрикти Галичина, Краків, Люблін, Радом і Варшава. Попри формальне підпорядкування рейху, цей регіон залишався відмежованим від власне німецьких земель митною, валютною та поліцейською системами контролю. Адміністративним центром став Краків, а керівництво здійснював губернатор Ганс Франк. У нацистській офіційній риторичі Генеральне губернаторство не визначалося як окупована територія – його трактували як «побічну землю Райху» (*Nebenland des Deutschen Reiches*), що мало підкреслити особливий характер залежності. У липні 1941 р. Адольф Гітлер ініціював приєднання Галичини до складу Генерального губернаторства; відповідні рішення були підтвержені наприкінці того ж місяця. Вже 1 серпня 1941 р. було утворено дистрикт «Галичина», до якого включили території колишніх радянських областей – Львівської, Дрогобицької, Станіславської та Тернопільської. Адміністративна структура Генерального губернаторства мала чітку ієрархію: дистрикти поділялися на крайзгауптманшафти (округи), ті – на крайзфрайштадти (міста з окружним статусом) і бецирки (повіти), далі – на ландгемайнди (волості), а найнижчою ланкою були громади.

Для розуміння особливостей німецького цивільного управління на Півдні України доцільно зіставити підходи двох історичних періодів – 1918 року та 1941–1943 років. Дослідники відзначають принципову різницю між ними: якщо під час Першої світової війни німецьке керівництво не мало чітко сформульованої довгострокової програми щодо українських земель, то в роки Другої світової війни націонал-соціалістичний режим діяв відповідно до заздалегідь визначених стратегічних і ідеологічних цілей. У 1918 р. південноукраїнські землі формально залишалися частиною Української Народної Республіки, а згодом Української держави. Центральні держави вводили війська під приводом гарантування безпеки. 29 березня 1918 р. Німеччина та Австро-Угорщина уклали угоду про розмежування сфер впливу: Таврійська губернія та Крим відходили до німецької зони, тоді як Херсонська й Катеринославська губернії – до австро-угорської. Передбачалося також

направлення німецьких військових частин до районів компактного проживання німецьких колоністів в австро-угорській зоні.

Інакше склалася ситуація у 1941–1943 рр. Після витіснення Червоної армії регіон спочатку перебував під військовим контролем, але згодом був переданий під управління цивільних структур окупаційної адміністрації. Південні області (за винятком Донбасу й Криму) увійшли до складу рейхскомісаріату «Україна» як генеральні округи «Миколаїв», «Таврія» та «Дніпропетровськ». Уже сам характер планування кампанії 1941 р. свідчив про її загарбницьку спрямованість, що відрізняло її від подій 1918 р. не лише фактично, а й у правовому сенсі.

Відмінності простежуються й у військовій присутності. У 1918 р. територію Півдня України займали як німецькі, так і австро-угорські війська, між якими виникали суперечності щодо розподілу повноважень. У 1941–1943 рр. основну роль відігравав вермахт, хоча до бойових дій і подальшої експлуатації регіону залучалися також підрозділи держав-сателітів Німеччини. Їхня участь мала на меті забезпечення ефективного використання економічних ресурсів, підтримання порядку та створення умов для функціонування виробництва.

Зокрема, угорські частини, що на початку війни перебували в оперативному підпорядкуванні 17-ї німецької армії та брали участь у боях поблизу Запоріжжя, згодом виконували охоронні та господарські функції, у тому числі в районі Кривого Рогу. Через значні втрати більшість угорських підрозділів була відкликана до кінця 1941 р., залишився лише окремих батальйон. Командування навіть видавало розпорядження щодо недопущення жорстокого поводження з місцевим населенням, особливо у виробничій сфері. На території Півдня України також діяли хорватські формування, італійський рухомий корпус (який у 1941 р. наступав у складі 1-ї танкової групи), а також румунська 3-тя армія, що спільно з німецькою 11-ю армією вела бойові дії на напрямку Південний Буг – Дніпро – Азовське море.

Таким чином, якщо у 1918 р. контроль над регіоном здійснювали війська Німецької та Австро-Угорської імперій у межах формально збереженої української державності, то в 1941–1943 рр. Південь України опинився під владою нацистської Німеччини як повноцінної окупаційної сили з чітко визначеною колоніальною політикою.

По-третє, і в 1918 р., і в 1941–1943 рр. Південь України розглядався німецькою стороною передусім як аграрно-сировинна база. Водночас підходи

до економічної політики суттєво відрізнялися. У період нацистської окупації вилучення продовольства набуло системного й примусового характеру: практикувалися масові реквізиції, жорстке податкове навантаження та відверта експропріація селянської продукції. Натомість у 1918 р. політика Німеччини та Австро-Угорщини еволюціонувала: після початкових реквізицій окупаційна влада намагалася впорядкувати господарські відносини через механізми контрольованої торгівлі. В обох випадках, однак, голод не розглядався як інструмент навмисного тиску на населення – окупаційні адміністрації були зацікавлені у збереженні мінімальної продовольчої стабільності.

Про значення регіону для Австро-Угорщини у 1918 р. свідчила й присутність австрійського ерцгерцога Вільгельма Франца фон Габсбурга-Лотрінгена (Василя Вишиваного), який намагався позиціонувати себе як прихильника української справи та здобути підтримку селянства. Проте загальна картина габсбурзької окупації виявилася складною: потреба забезпечення військ продовольством часто переважала над прагненням продемонструвати лояльність. Фінансові труднощі, знецінення валюти, спротив селян реквізиціям, приховування зерна та страйки транспортників ускладнювали ситуацію й призводили до застосування каральних заходів.

У роки Другої світової війни продовольча ситуація в сільській місцевості рейхскомісаріату «Україна» мала суперечливий характер. Попри жорстку систему вилучень, у низці районів фіксувалися випадки відносного достатку сільськогосподарської продукції. Зберігалася торгівля на базарах, а окремі сучасники навіть згадували про відчутну насиченість ринків продовольством у 1942–1943 рр. Отже, в обидві світові війни економічний потенціал Півдня України посідав важливе місце в розрахунках німецької сторони, хоча способи його використання були різними.

По-четверте, в обох історичних періодах Берлін намагався залучити фактор місцевого німецького населення. У 1918 р. обговорювався проєкт

створення колоніального утворення «Крим – Таврія», причому ініціативи частково виходили від самих колоністських кіл. Натомість у 1941–1943 рр. концепція заселення й формування поселенської марки «Готенгау» («Готенланд») була складовою централізованої політики Третього рейху й розроблялася на найвищому державному рівні.

По-п'яте, істотно різнився характер застосування насильства. У 1918 р. репресивні акції здійснювали як німецькі, так і австро-угорські частини; вони вдавалися до розстрілів озброєних повстанців і каральних спалень у відповідь на виступи. Водночас існували певні правові обмеження: заборона брати цивільних у заручники, контроль за діяльністю польових судів тощо. Масштаби ж терору, запровадженого нацистським режимом у 1941–1943 рр., були незрівнянно ширшими та системнішими.

По-шосте, принципово відмінною була політика щодо єврейського населення. Під час Першої світової війни німецькі та австро-угорські військові у низці випадків перешкоджали антиєврейському насильству, і кількість погромів у цей період скоротилася. Натомість у роки нацистської окупації було розгорнуто політику цілеспрямованого знищення євреїв. На Півдні України загинула переважна більшість місцевого єврейського населення; лише в Херсоні за час окупації було вбито десятки тисяч людей.

Висновки. Отже, встановлення влади вермахту на Півдні України в 1941 р. можна кваліфікувати як воєнну окупацію, що супроводжувалася поступовою інтеграцією регіону до колоніальної системи Третього рейху. Хоча ці території формально не були включені безпосередньо до складу Німеччини, вони увійшли до рейхскомісаріату «Україна», який розглядався як складова майбутнього імперського простору. Адміністративний статус південноукраїнських земель у цій структурі загалом відповідав становищу інших округ рейхскомісаріату, однак у стратегічних планах нацистського керівництва передбачалася їх подальша повна інтеграція до рейху.

Список літератури:

1. Гончаренко О. М. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2011. 44 с.
2. Гузенко Ю. І. Миколаїв у роки німецької окупації (16.08.1941 – 28.03.1944 рр.). Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів) / під керівництвом Шитюка М. М. Миколаїв : Квіт, 2004. С. 115–137.
3. Запорізький рахунок Великої війни. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.

4. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) (укр., рос.) (витяг). URL: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?base=1&id=153961&menu=86372&view=text>
5. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. 684 с.
6. Котляр Ю. В. Миколаївщина в перші місяці Великої Вітчизняної війни (червень–серпень 1941 р.). Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. Вип. 26. Київ, 2004. С. 301–314.
7. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2015. 319 с.
8. Мелітопольський край. 1942. 28 октября.
9. Правда. 1941. 23 июня.
10. Правда. 1942. 29 марта.
11. Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. 294 с.
12. Тішин О. В. Особливості адміністративно-територіального устрою Півдня України під німецьким цивільним управлінням (1941–1944 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. Вип. 48. С. 154–160.
13. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / упорядкування і передмова Володимира Косика. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 384 с.
14. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. 512 с.
15. Херсонщина на початку Великої Вітчизняної війни (червень–вересень 1941 р.): добірка документів / упоряд. І. Ю. Сінкевич, О. І. Стукалова. Херсон : Державний архів Херсонської області, 2011. 64 с.

Tishyn O.V. POLITICAL AND LEGAL STATUS OF SOUTHERN UKRAINE UNDER GERMAN OCCUPATIONAL CIVIL ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF THE NAZI “NEW ORDER”

The article examines the specific features of the political and legal status of Southern Ukraine during the German occupation of 1941–1943 through the prism of the implementation of the Nazi “New Order” model. It analyzes the process of establishing Wehrmacht control over the region, the transition from military rule to civil administration, and the incorporation of southern Ukrainian territories into the Reichskommissariat “Ukraine.” The place of the general districts of Mykolaiv, Tavria, and Dnipropetrovsk within the structure of the occupation regime is clarified, and the system of subordination of General Commissars and Gebietskommissars, as well as the role of local administrations in implementing German policies, is characterized.

Special attention is paid to the correlation between the norms of international law governing occupation regimes and the actual administrative practices introduced in Southern Ukraine. It is demonstrated that the established order combined features of military occupation with elements of preparation for possible annexation, as evidenced by the strategic intentions of the Nazi leadership to integrate the region into the imperial space of the Third Reich. The significance of Southern Ukraine as an agrarian and raw-material base, as well as a transport and military-strategic bridgehead, is highlighted, as these factors shaped administrative decisions and determined the scale of economic exploitation.

The article also compares German approaches to governance in 1918 and during the Second World War, allowing for an assessment of the transformation of imperial practices within the framework of National Socialist ideology. It emphasizes the fundamental differences between the limited military control of the First World War period and the systematic colonial policy of the Third Reich, which involved a profound restructuring of administrative arrangements, strict regulation of social life, and the extensive use of repressive mechanisms.

The study concludes that the political and legal status of Southern Ukraine was defined by its subordination to civil occupation authorities and its integration into the broader system of Nazi domination in Eastern Europe. The research refines the regional dimensions of the occupation regime and contributes to a deeper understanding of Nazi policy in the Ukrainian territories.

Keywords: Southern Ukraine, German occupation, Reichskommissariat “Ukraine,” civil administration, Nazi “New Order,” political and legal status, general districts, Second World War.

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026